

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีคุณประโยชน์ และมีความสำคัญยิ่งต่อการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิต เพราะป่าไม้เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของระบบนิเวศที่จำเป็นรักษาคุณภาพของธรรมชาติในการควบคุมสภาพดินฟ้าอากาศ เป็นที่กักบังลมพายุ เป็นต้นน้ำลำธาร ช่วยป้องกันบรรเทาอุทกภัย ป้องกันการพังทลายของหน้าดินจากกระแสน้ำและพายุ เป็นผู้ผลิตในห่วงโซ่อาหารอันเป็นวงจรพลังงานของชีวิต เป็นแหล่งที่ใช้ประโยชน์และดูดซับก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ เป็นแหล่งผลิตออกซิเจนขนาดใหญ่ เป็นคลังอาหารและยาสมุนไพรที่สำคัญในการดำรงชีวิต นอกจากนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ในรูปของปัจจัยสี่ คือเป็นแหล่งอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค

สำหรับประเทศไทยในปี พ.ศ. 2550 มีพื้นที่ป่าไม้คิดเป็นร้อยละ 28-30 ของพื้นที่ประเทศประมาณ 106,319,240 ไร่ซึ่งรวมพื้นที่ป่าไม้ทุกประเภท ตั้งแต่ป่าไม้ดั้งเดิม จนถึงตามหัวไร่ปลายนา ป่าปงทาม สวนป่า สวนยุคาลิปตัส และป่าที่ได้รับการฟื้นฟู (วิชัย แผลมวิไล, 2551) ในปัจจุบันทรัพยากรป่าไม้ของประเทศไทยได้ลดจำนวนลง เนื่องจากการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศทำให้ต้องจัดหาทรัพยากรธรรมชาติมาเป็นวัตถุดิบในกระบวนการผลิต โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้ถูกนำมาใช้เกินกว่าที่ศักยภาพของป่าจะรองรับได้ นอกจากนี้ยังมีการบุกรุกแผ้วถางพื้นที่เพื่อพัฒนาพื้นที่จากโครงการของภาครัฐหรือกลุ่มนายทุน เช่น มีการสร้างเขื่อนบริเวณป่าต้นน้ำ การพัฒนาเป็นพื้นที่เพาะปลูก และแหล่งที่อยู่อาศัย การลักลอบตัดไม้เพื่อนำมาขาย เป็นต้น เป็นการสูญเสียพื้นที่อย่างถาวร เกิดผลกระทบต่อทรัพยากรอื่นอีกมากมาย ทำให้ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลเกิดภาวะแห้งแล้ง หรือเมื่อเกิดฝนตกหนักจะเกิดปรากฏการณ์น้ำไหลหลากทำให้เกิดน้ำท่วมอย่างฉับพลันเกิดการชะล้างพังทลายของดิน ส่งผลต่อระบบนิเวศอื่นๆ ตามมามากมาย ผลพวงที่พื้นที่ป่าไม้ลดลงยังส่งผลทำให้เกิดการสูญเสียแหล่งของทรัพยากรทางพันธุกรรม การสูญเสียแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าหลายชนิด บางชนิดสูญพันธุ์ และหลายชนิดกำลังจะสูญพันธุ์ การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศที่เป็นปัญหาสิ่งแวดล้อมโลกที่เกิดขึ้นในปัจจุบันนี้ นั่นคือภาวะโลกร้อน ก็มีสาเหตุมาจากการลดลงของพื้นที่ป่าไม้ ผลกระทบต่างๆ ที่เกิดขึ้นนั้นสุดท้ายจะส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์เรานั่นเอง

การตระหนักว่าฐานของทรัพยากรธรรมชาติเป็นทรัพย์สินร่วมกันของสังคม ทุกคนมีส่วนร่วมได้รับผลประโยชน์ และมีส่วนร่วมในการรับผิดชอบโดยเท่าเทียมกัน ดังนั้นการบริหารจัดการในลักษณะการกระจายอำนาจ และส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วม โดยมีองค์ความรู้ การเสริมสร้างศักยภาพ และจิตสำนึก เป็นเครื่องมือสำคัญในการตัดสินใจ เพื่อรักษาสมดุลระหว่างการอนุรักษ์ และการใช้ประโยชน์ของทรัพยากรธรรมชาติ ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (2550-2554) ได้ส่งเสริมสิทธิ

ชุมชนและการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เป็นการกระจายอำนาจการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติให้ชุมชนท้องถิ่นที่มีศักยภาพ สนับสนุนกระบวนการมีส่วนร่วม การสร้างความ เข้มแข็งของประชาคม ส่งเสริมบทบาทของผู้นำท้องถิ่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ประชาชนชาวบ้าน และการสร้างเครือข่ายทางสังคม เครือข่ายอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่น เพื่อ เสริมสร้างศักยภาพและบทบาทของชุมชนในการดูแลฟื้นฟูฐานทรัพยากร (สำนักงานคณะกรรมการ พัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2549) ปัญหาใดๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ชุมชนย่อมเป็นผู้ที่ทราบ สาเหตุของปัญหาได้ดีกว่าหน่วยงานของภาครัฐที่จะเข้าไปแก้ไขปัญหา ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายใน ชุมชนควรได้รับการแก้ไขโดยบุคคลทุกภาคส่วนในชุมชนนั้นๆ เข้ามาร่วมรับทราบ ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ และร่วมประเมินผล เพื่อประโยชน์สูงสุดของชุมชน

ป่าชุมชนโคกใหญ่เป็นป่าชุมชนที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตชาวบ้าน ป่าชุมชนโคกใหญ่มีพื้นที่ ประมาณ 4,000ไร่ จัดอยู่ในประเภทป่าโคก หรือป่าเต็งรัง มีขนาดของไม้ตั้งแต่ไม้ขนาดกลาง ขนาดเล็ก เช่น ไม้พลวง ไม้แต้ ไม้ประดู่ ไม้เต็ง ไม้รัง เป็นต้น รวมไปถึงหญ้า และเครือไม้ต่างๆ เป็นที่อยู่อาศัย ของสัตว์ป่านานาชนิด นอกจากนี้ยังมีผลผลิตจากป่า เช่น เห็ด หน่อไม้ พืชผักนานาชนิด ชาวบ้านที่ อาศัยอยู่โดยรอบพื้นที่ป่า ได้ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนโคกใหญ่ในการดำรงชีวิต ป่าชุมชนแห่งนี้ถือว่าเป็นผืนป่าที่มีความสำคัญยิ่งของจังหวัดมหาสารคามที่ถือเป็นจังหวัดที่มีพื้นที่ป่าน้อยที่สุดของภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ ในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนโคกใหญ่นั้นจะมีคณะกรรมการของชุมชน ผู้นำ ชุมชน คณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนโคกใหญ่ ได้วางกฎกติกาในการเข้ามาใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน แห่งนี้ แต่ก็ยังพบปัญหาของการไม่ปฏิบัติตามกฎกติกาที่ตั้งไว้ พบปัญหาการลักลอบตัดไม้ในป่า พบ การบุกรุกป่าในแถบบริเวณพื้นที่โดยรอบของพื้นที่ป่าของประชาชน และล่าสุดพบการบุกรุกพื้นที่ป่าโดย นายทุนในพื้นที่จำนวนหลายร้อยไร่ ปัญหาที่เกิดขึ้นนี้ได้รับการแก้ไขจากคณะกรรมการเครือข่ายป่า ชุมชนในระดับหนึ่งแต่ยังไม่ประสบความสำเร็จ

ดังนั้นการเสริมสร้างความรู้ให้กับประชาชนในชุมชน ผู้นำชุมชน คณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชน โคกใหญ่ให้เกิดความรัก ความตระหนักหวงแหนต่อพื้นที่ป่าที่มีความสำคัญยิ่งต่อชุมชนของตน รวมทั้ง เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในการดูแลรักษา อนุรักษ์ฟื้นฟูพื้นที่ป่าแห่งนี้ของทุกภาคส่วน โดยการมีส่วน ร่วมในการคิด ร่วมวางแผนเพื่อให้เกิดการพัฒนารูปแบบในการอนุรักษ์ผืนป่าที่จะสามารถนำรูปแบบที่ ได้มาปฏิบัติให้เกิดเป็นรูปธรรม เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อการอนุรักษ์พื้นที่ป่าชุมชนโคกใหญ่ อันจะ ก่อให้เกิดความร่วมมือในการช่วยกันรักษาระบบธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ลดการบุกรุกทำลายป่าไม้ เพื่อความคงอยู่และการประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน

1.2 วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

- 1) การศึกษาความรู้ และปัจจัยการมีส่วนร่วมของประชาชนในด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชนโคกใหญ่ จังหวัดมหาสารคาม
- 2) การพัฒนาเพื่อให้ได้รูปแบบในการการเสริมสร้างความรู้ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าชุมชนโคกใหญ่ จังหวัดมหาสารคาม

1.3 ขอบเขตของโครงการวิจัย

1.3.1 พื้นที่ศึกษา ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านที่อยู่รอบพื้นที่ป่าชุมชนโคกใหญ่ จำนวน 5 ตำบล 14 หมู่บ้าน คือ ตำบลหนองแสง ตำบลบ้านหวาน ตำบลแคน ตำบลดงใหญ่ และตำบลโคกสีทองกลาง อำเภอกวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม

1.3.2 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากร

ประชากรที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ ได้แก่ ประชาชนที่อาศัยอยู่โดยรอบพื้นที่ป่าชุมชนโคกใหญ่ จำนวน 5 ตำบล 14 หมู่บ้าน คือ ตำบลหนองแสง ตำบลบ้านหวาน ตำบลแคน ตำบลดงใหญ่ และตำบลโคกสีทองกลาง อำเภอกวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 740 ครัวเรือน

กลุ่มตัวอย่าง

ได้กำหนดขนาดของกลุ่มตัวอย่างโดยใช้สูตรของทาโร่ ยามาเน่ (Yamane Taro.1972) จากจำนวนประชากรทั้งหมด 740 ครัวเรือน เพื่อเป็นตัวแทนประชากร ได้ขนาดของกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 260 ตัวอย่าง

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

1) การศึกษาความรู้ความเข้าใจ และปัจจัยการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าชุมชนโคกใหญ่ จังหวัดมหาสารคาม

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยส่วนนี้ คณะผู้วิจัยได้ใช้แบบสอบถาม (Questionnaires) โดยกำหนดรายละเอียดออกเป็น 4 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 เป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับผู้ตอบแบบสอบถามเป็นแบบเลือกตอบ (Check list) ประกอบด้วย ชื่อหมู่บ้าน เพศ สถานภาพ อายุ ระดับการศึกษา ศาสนา ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน อาชีพหลักของท่าน การถือครองที่ดิน รายได้เฉลี่ย วัตถุประสงค์ของการเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนโคกใหญ่ และการเป็นกรรมการหรือการเป็นสมาชิกกลุ่มต่างๆ ในชุมชน

ส่วนที่ 2 แบบวัดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับป่าชุมชน จำนวน 20 ข้อ การให้คะแนนความรู้ คำตอบถูกให้ 1 คะแนน คำตอบผิดให้ 0 คะแนน การวิเคราะห์ความรู้เกี่ยวกับป่าชุมชนโคกใหญ่ของกลุ่มตัวอย่าง โดยการคำนวณ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ส่วนที่ 3 เป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับข้อมูล เกี่ยวกับความคิดเห็นและพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชนโคกใหญ่ เป็นข้อคำถามทั้งแบบเลือกตอบ และแบบปลายเปิด

ส่วนที่ 4 เป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เป็นแบบสอบถามเกี่ยวกับข้อมูลการมีส่วนร่วมของประชาชน ที่เข้ามามีส่วนร่วมหรือไม่มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าชุมชนโคกใหญ่ ประกอบด้วย 4 ด้าน ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการวางแผน การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติตามแผน การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ และการมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล สำหรับแบบสอบถามเป็นแบบมาตราส่วนประมาณค่า (Rating Scale) มี 3 ระดับ คือ บ่อยครั้ง นานๆครั้ง และไม่เคย (รังสรรค์ สิงเหล็ก, 2550)

2) การพัฒนาเพื่อให้ได้รูปแบบการเสริมสร้างความรู้และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

เพื่อหาวิธีการหรือแนวทางเพื่อให้ได้มาซึ่งรูปแบบในการพัฒนาการเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจ และการมีส่วนร่วม โดยการเปิดเวทีสาธารณะให้ประชาชน ผู้นำชุมชน คณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนให้มีส่วนร่วมในการสรุปเพื่อให้ได้มาซึ่งรูปแบบ (Model) การพัฒนาในการอนุรักษ์ป่าชุมชนโคกใหญ่ โดยการนำผลการศึกษาที่ได้จากแบบสอบถามในด้านต่างๆ ได้แก่ ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับป่าชุมชน ระดับการมีส่วนร่วม ปัจจัยการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าชุมชนมาสรุปและร่วมกันสังเคราะห์ เพื่อให้ได้ซึ่งรูปแบบการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าชุมชนโคกใหญ่

1.4 นิยามศัพท์เฉพาะ

ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับป่าชุมชน หมายถึง ความรู้ความเข้าใจในวัตถุประสงค์เป้าหมายของป่าชุมชน การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ระเบียบกฎเกณฑ์ในการใช้ประโยชน์ การดูแลรักษาและฟื้นฟูป่าชุมชนโคกใหญ่

การมีส่วนร่วม หมายถึง การเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการของการอนุรักษ์ป่าชุมชนโคกใหญ่ ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการวางแผน การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติตามแผน การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ และการมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล

ป่าชุมชน หมายถึง พื้นที่ป่าชุมชนโคกใหญ่ที่ประชาชนร่วมกันอนุรักษ์ไว้เพื่อใช้ประโยชน์ในชุมชน โดยมีการกำหนดกฎกติกา และการนำภูมิปัญญา และวิถีชีวิตในท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนา ฟื้นฟูทรัพยากรในป่าชุมชนอย่างเหมาะสม และอาศัยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการจัดการเพื่อลดความขัดแย้ง และเพื่อให้เกิดความยั่งยืน

การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ หมายถึง การรู้จักใช้ การป้องกันและการดูแลรักษาทรัพยากรป่าชุมชนโคกใหญ่อย่างชาญฉลาด รอบคอบ และเหมาะสม เพื่อให้ประชาชนได้รับประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ให้มากที่สุด และยาวนานที่สุด โดยสูญเสียทรัพยากรป่าไม้น้อยที่สุด

ปัจจัยต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ หมายถึง ปัจจัยหรือสาเหตุที่มีความสำคัญที่ใช้อธิบายถึง เหตุของการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของประชาชนที่อาศัยอยู่รอบพื้นที่ป่าโคกใหญ่ ซึ่งเป็นตัวบ่งชี้ว่าสิ่งที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วม อาจมีหลายเหตุปัจจัยด้วยกัน คือ ปัจจัยด้านเพศ สถานภาพ อายุ ระดับการศึกษา ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน อาชีพหลัก การถือครองที่ดิน รายได้ การใช้ประโยชน์จากป่าของสมาชิกในครัวเรือน และการเป็นสมาชิกกลุ่ม หรือคณะกรรมการ ต่างๆ

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

เมื่อทราบถึงความรู้ความเข้าใจ การมีส่วนร่วมของประชาชนอยู่ในระดับใด มีปัจจัยใดบ้างที่ทำให้ ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าชุมชนโคกใหญ่แล้ว จะสามารถนำผลการวิจัยไปใช้เป็น ประโยชน์ดังนี้

- 1) เป็นข้อมูลประกอบการพิจารณากำหนดแนวทางในการส่งเสริมหรือเอื้อให้เกิดปัจจัยที่มีอิทธิพล ต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชนโคกใหญ่ ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญในการพัฒนาป่า ชุมชนของจังหวัดมหาสารคาม
- 2) เป็นข้อมูลในการประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ได้อย่างเหมาะสม และสอดคล้องกับสภาพปัญหาที่แท้จริงของท้องถิ่นจังหวัดมหาสารคามและจังหวัดอื่นที่มีบริบท คล้ายคลึงกัน
- 3) ได้ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายแก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และจังหวัดมหาสารคามในการ ส่งเสริมสนับสนุนให้ชุมชนสามารถอนุรักษ์ และพัฒนาป่าชุมชนโคกใหญ่ให้เกิดความยั่งยืน